

A Comparative Study of the Intellectual Level of Hafez and Sanai's Sonnets with an Emphasis on Lucien Goldmann's Theory of Formative Constructionism

Azadeh Malakouti^۱, Ali Fallah^۲, Safa Taslimi^۳

Abstract

In this article, the authors' efforts are a comparative study of the intellectual level of Hafez and Sanai's sonnets with an emphasis on Lucien Goldmann's theory of formative constructionism. In his own way, Goldmann tries to reveal the connection between the inner structure of the work and the intellectual construction (worldview) of the author's social class, and in his opinion, the stronger this relationship is, the greater its artistic validity. The mental structure of Sana'i society made his sonnets in terms of intellectual level fall into three categories: romantic, mystical, and intellectual, and the social structure of Hafez's time made his sonnets appear to the level of a reformist critical thinker. The results of research, by using the comparative method, indicate that the dominant intellectual level of Hafez's poems is to change the structure of the existing situation and realize justice, and the intellectual level of Sana'i poems, due to the inclusion of epistemic, situational and especially normative implications, is of dimensions and ability. It has important civil and political functions.

Keywords: Comparative analysis, Ghazal, Hafez, Sanai, formative constructivism, Lucien Goldmann

^۱ PhD Candidate of Persian language and literature, Gorgan Branch, Islamic Azad University, Gorgan, Iran.

^۲ Assistant Professor of Persian Language and Literature, Gorgan Branch, Islamic Azad University, Gorgan, Iran. Corresponding author) Dr.alifallah^۲@gmail.com

^۳ Assistant Professor of Persian Language and Literature, Gorgan Branch, Islamic Azad University, Gorgan, Iran.

References

Books

۱. Attar, F. (۲۰۱۳). **Mantegh-al-Teyr**. Tehran: Sokhan.
۲. Attar, F. (۲۰۰۴). **Mosibat Nameh**. Tehran: Andisheh Gostar.
۳. Barahani, R. (۱۹۹۲). **Gold in copper**, Ch. ۱, Tehran: Barahani.
۴. Dashti, A. (۱۹۸۵). **Hafez's Palace of Invention of Various Thoughts**. Tehran: Javdan.
۵. Goldmann, L. (۲۰۱۹). **Society, Culture, Literature**. Translated by Mohammad Jaafar Pouyandeh, Tehran: Cheshmeh.
۶. Hafez Shirazi. M. (۲۰۲۱). **Divan Ghazaliat**. By Ghasem Ghani and Mohammad Qazvini, Tehran: Negah.
۷. Jalalian, A. H. (۲۰۱۹). **Stone steps**. Tehran: Soroush.
۸. Khorramshahi, B. (۱۹۹۴). **Hafeznameh**. Tehran: Elmi & Farhangi.
۹. Pashaei, A. (۲۰۱۷). **The name of all your poems: the life and poetry of Ahmad Shamlou**. Tehran: Sales.
۱۰. Pournamdarian, T. (۲۰۰۱). **In the shadow of the sun**. Tehran: Soroush.
۱۱. Pouyandeh, M. J. (۲۰۰۷). **A look at the sociologist of literature: in the group until the end**. Tehran: Cheshmeh.
۱۲. Sanai Ghaznavi. M. (۲۰۲۱). **Divan Sanai Ghaznavi**. Tehran: Negah.
۱۳. Seddighian, M. (۲۰۰۴). **Hafez's Vah Namai Culture**. Tehran: Sokhan.
- Shamlou, A. (۱۹۹۱). **The concepts of rand and randy in Ghazal Hafez**. Tehran: Zamaneh.
۱۴. Shamisa, S. (۲۰۱۹). **Literary criticism**. Tehran: Ferdows.

Articles

۱. Afrazi, J. M., Tabasi, H., & Radfar, A. (۲۰۲۲). Comparison of Qalandari themes in the works of Sheikh Ahmad Jam and Hafez Shirazi. **Jostarnameh Journal of comparative Literature Studies**, ۵(۱۸), ۱۳۹-۱۶۰.
۲. Asadi Mojreh, S., MirAhmadi, R., Askari, S., & Rajabi, F. (۲۰۲۲). Reading the poem "Azab Hallaj" by AbdolWahhab Bayati in the light of Goldmann's constructive structuralism theory. **Journal of the Iranian Scientific Society for Arabic Language and Literature**, ۱۸(۶۲), ۱۴۵-۱۶۶.

۳. Asgari Hasanaklou, A., & Shahbazi, A. (۲۰۲۰). The Theory of sociological critical theories of literature with emphasis on the sociological approaches to Reading, Formative constructivism, the Frankfurt School and Pierre Bourdieu's method. **Sociological studies**, ۱۲(۴۵), ۱-۲۴.
۴. Bagheri DolatAbadi, A., Mousavian, S. (۲۰۱۹). A Study on Hafiz's Political Thought Based on Spragens Theory. **Journal of theoretical policy research**, (۲۶), ۱۳۳-۱۶۱.
۵. Bagheri Mazrae, M., Modarreszadeh, A., & Heidari, F. (۲۰۲۰). Sociological criticism of the collection of short stories "Taame Gas Khormaloo" by Zoya Pirzad. **Baharestan Sokhan Quarterly**, ۱۷(۵۰), ۲۰۱-۲۲۶.
۶. Banitalebi, A., Forouzandeh, M., Safari, J., & Sadeghi, E. (۲۰۲۰). Reflection of the main character in the short stories before the Islamic Revolution Houshang Golshiri (Relying on Goldman's evolutionary constructivism). **Journal of literary research**, ۱۷(۶۷), ۲۹-۵۶.
۷. Fazeli, M. (۲۰۲۱). A sociological critique of the novel "Paeiz Fasle Akhare Sal Ast" using the developmental structuralist critical approach. **Journal of literary research**, ۱۸(۷۳), ۹۷-۱۲۱.
۸. Fathollahi, M. A., & Hosseini, M. (۲۰۱۳). The Political Philosophy of Khwaja Shams al-Din Mohammad Hafez Shirazi. **Islamic Politics Research**, ۱(۳), ۱۱۳-۱۴۲.
۹. Hajati Bardmili, F., & Esmaeili, Z. (۲۰۲۲). Examining the anecdotes of Ganjavi's Military Secret Repository with the approach of Lucien Goldman's constructive criticism. **Baharestan Sokhan Quarterly**, ۱۹(۵۵), ۲۱-۴۲.
۱۰. Heidari, A., Sahraei, G., & Momennia, P. (۲۰۱۱). The Stylistic Comparison of Saeb Imitation of Hafiz. **Literary Arts**, ۳(۱), ۶۳-۷۴.
۱۱. Izdiyar, M. (۲۰۱۳). Examination of Free Thought in Hafez's Poetry. **Journal of Literary Aesthetics**, ۴(۱۵), ۱۵-۳۸.
۱۲. Khamse, S., & shirzadeh, N. (۲۰۱۸). Sociological Analysis of the Novel My Share Based on Lucien Goldman's Theories. **Interpretation and Analysis of Persian Language and Literature Texts (Dehkhoda)**, ۱۰(۳۶), ۱۶۱-۱۷۹.
۱۳. Khezri, M. R., & Azematpanah, M. (۲۰۲۰). Literary, sociological analysis in the short story "al-zaif." Based on the style of Lucien Goldman. **Journal of Arabic Language & Literature**, ۱۲(۱), ۱۸۱-۱۹۴.

۱۴. Maboodi, F., & moazzeni, A. M. (۲۰۱۸). Political Sociology novel The Kite Runner (Badbadak baz) by Goldman constructivism critique of. **Literary Text Research**, ۲۲(۷۵), ۱۰۵-۱۲۸.
۱۵. Maleki, S., Hoseini (Zharfa), S. A., & Barahimi, M. (۲۰۲۰). Explanation of Neglected Beginning of Persian Mystical Poem Stress on Lucien Goldman Genetic Structuralism Approach. **Theology of Art**, ۱۳۹۷(۱۳), ۳۵-۶۴.
۱۶. Manoochehri, A., & Honari Y. (۲۰۱۴). The political implications of Sanai's thought. **A Quarterly Journal of Historical Studies of Islam**, ۶(۲۲), ۱۲۱- ۱۵۰.
۱۷. Naser Tork, M., Tavakoli Kafi Abad, D. A., Heidarynia, D., & Shahab Razavi, S. H. (۲۰۲۱). The Study on the Effect of the Ash'arites and Mu'tazilites Theology in Hadigheh Sanai. **Jostarnameh Journal of comparative Literature Studies**, ۵(۱۷), ۱۱۸-۱۳۵.
۱۸. Narmashiri, S. (۲۰۲۲). The Sociological Study of Ravandi's Rahat-o-Sodour and Ayat-o-Sorour. **Literary Text Research**, ۲۶(۹۴), ۲۵-۵۲.
۱۹. Poor Yazdan Panah Kermani, A. (۲۰۲۰). Sociological Criticism of Reza Amirkhani's Novel Rahsh Based on Goldman's Theory of Constructivism. **Research on Fictional Literature**, ۹(۳), ۱۹-۳۶.
۲۰. Rahimi, M., & Rahimi, A. (۲۰۲۰). Generic Structuralism, Hypertext, and Literary Proverbs. **Journal of popular culture and literature**, ۸(۳۱), ۲۰۹-۲۳۱.
۲۱. Rakei, F. (۲۰۲۱). A Sociological Analysis of Shahriar's Poems Based on Goldmann's Theory. **Cultural Studies & Communication**, ۱۷(۶۵), ۱-۲۵.
۲۲. Tahmasbi, F., Ider, N., Sorkhi, F., & Khormaei, F. (۲۰۲۲). Sociological study of the novel "The Ghost Valley's Treasure Mysteries" by Ebrahim Golestan based on the views of Lucien Goldman. **Research on Fictional Literature**, ۱۱(۴), ۱-۲۵.

فصل‌نامه علمی جستارنامه ادبیات تطبیقی

سال هفتم، شماره بیست و سوم، بهار ۱۴۰۲

بررسی تطبیقی سطوح فکری غزلیات حافظ و سنایی با استفاده از تئوری ساخت‌گرایی

تکوینی لوسین گلدمن

آزاده ملکوتی^۱، علی فلاح^۲، صفا تسلیمی^۳

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۹/۸، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۱۲/۱۲

صص (۱۷۹-۲۰۵)

چکیده

مسئله اصلی این مقاله بررسی تطبیقی سطح فکری غزلیات حافظ و سنایی با تأکید بر نظریه ساخت‌گرایی تکوینی لوسین گلدمن است. گلدمن در شیوه خود می‌کوشد تا ارتباط ساخت درونی اثر را با ساخت فکری (جهان بینی) طبقه اجتماعی نویسنده آشکار کند و به عقیده او هرچه این رابطه محکم‌تر باشد، اعتبار هنری آن نیز بیشتر است. فرضیه نویسندگان بر این مسئله تأکید دارد که ساختار ذهنی جامعه سنایی موجب شد تا غزلیات وی از حیث سطح فکری در سه دسته عاشقانه، عارفانه و قلندرانه و عقلاءالمجانین و ساختار اجتماعی زمانه حافظ موجب شد تا سطح فکری غزلیاتش در حد یک متفکر منتقد اصلاح طلب نمایان شود. نتایج پژوهش با استفاده از روش تطبیقی حکایت از آن دارد که سطح فکری غالب بر اشعار حافظ تغییر ساختار وضع موجود و تحقق عدالت بوده و سطح فکری اشعار سنایی به دلیل اشتغال بر دلالت‌های معرفتی، وضعیتی و به ویژه دلالت هنجاری، از ابعاد و قابلیت‌های مهم مدنی و سیاسی برخوردار است.

کلیدواژه‌ها: غزل، حافظ، سنایی، ساخت‌گرایی تکوینی، لوسین گلدمن.

^۱ دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، واحد گرگان، دانشگاه آزاد اسلامی، گرگان، ایران.

^۲ استادیار زبان و ادبیات فارسی، واحد گرگان، دانشگاه آزاد اسلامی، گرگان، ایران (نویسنده مسئول) Dr.alifallah98@gmail.com

^۳ استادیار زبان و ادبیات فارسی، واحد گرگان، دانشگاه آزاد اسلامی، گرگان، ایران.

۱-مقدمه

لوسین گلدمن (Lucien Goldmann) از جمله اندیشمندانی است که به ارتباط میان پدیده‌های اجتماعی و تأثیر آن بر سطح فکری شاعران و آثار آنان معتقد است. او به دنبال درک فریادهای روح شاعر در عصر خویش است تا پیوندهای سطح فکری و ساختارهای اجتماعی، سیاسی و اقتصادی عصرش را نمایان کند. گلدمن اثر ادبی را جزئی می‌داند مستقل از آفریننده که وابسته به یک گروه است و این گروه خود نیز جزیی است از ساختار اجتماعی- اقتصادی- سیاسی دوره‌ای معین. پس هر اثر برجسته ادبی دربرگیرنده جهان‌بینی گروه است. چرا که جهان‌بینی فرآورده‌ای گروهی است. بنابراین، تأثیر گذار اصلی بر سطح فکری اثر گروهی است که این جهان‌بینی در اندرون آن تدارک یافته است، نه نویسنده که کارگزار است (گلدمن، ۱۳۹۸: ۱۹۰-۱۹۹). لوسین گلدمن با رد ایده ساختارهای پایدار و همگانی لوی اشتراوس (Levi Strauss) معتقد است که ساختارهای سازنده رفتار انسانی در واقع داده‌های همگانی نیستند، بلکه واقعیت‌های خاصی هستند که از تکوینی گذشته متولد شده‌اند و در حال دگرگونی‌اند و در آینده به تکاملی منتهی خواهد شد. در این معنا می‌توان از ساختارگرایی تکوینی سخن گفت. از نظر گلدمن هر پدیده‌ای به تعداد نسبتاً زیادی ساختار در سطوح متفاوت (کلیت‌های نسبی) تعلق دارد و در هر یک از این سطوح، ساختار معنای خاصی دارد. در نهایت، مفهوم ساختار رهیافتی تفهیمی را ایجاب می‌کند. گلدمن در مطالعات جامعه‌شناسی ادبیات، نخستین جامعه‌شناسی است که این دستورالعمل روش‌شناختی را به کار برده است. بنابراین گلدمن در شیوه خود می‌کوشد تا ارتباط ساخت درونی اثر را با ساخت فکری (جهان‌بینی) طبقه اجتماعی نویسنده آشکار کند و به عقیده او هرچه این رابطه محکم‌تر باشد، اعتبار هنری آن نیز بیشتر است. از دیدگاه وی آثار هنری در مرحله نخست، ساخت ذهن نویسنده نیست بلکه ساخت ذهن کلی اجتماع است؛ یعنی ارزش‌ها و آمالی که در اجتماع وجود دارد. به طور کلی گلدمن به دنبال کشف روابط ساختاری بین اثر ادبی، جهان بینی و سطح فکری صاحب اثر و تاریخ است و اینکه چگونه وضعیت تاریخی یک گروه اجتماعی از طریق جهان‌بینی و سطح فکری نویسنده به سبک زندگی و ساختی ادبی تبدیل می‌شود (شمیسا، ۱۳۹۸: ۱۲۵-۱۲۶).

۱-۱- بیان مسئله

مسئله اصلی پژوهش کنونی، تحلیل «ساخت‌گرایی تکوینی» است که مبتنی بر نظریات «لوسین گلدمن» جامعه‌شناس رومانیایی است. گلدمن، متأثر از اندیشه‌های هگل (Hegel)، لوکاج (Lukács)، مارکس (Marx) و پیازه (Piaget)، معتقد به نوعی رابطه دیالکتیکی بین آفرینشگر ادبی و جامعه پیرامونی اوست که آفرینشگر در آن بالید و تکامل یافت (بنی‌طالبی و دیگران، ۱۳۹۹: ۳۴). در واقع از منظر این نظریه‌پرداز، اثر ادبی، برگردانی از زندگی روزمره صاحب اثر، در عرصه ادبی است. بنابراین، پیوند معناداری بین فرم ادبی اثر و مهم‌ترین جنبه‌های زندگی اجتماعی - که این فرم بیانگر آن است - وجود دارد. کشف این پیوند معنی‌دار که منتج به کشف «ساختار معنادار» و به تبع آن، شناخت و آگاهی از سرچشمه جهان‌بینی موجود در اثر ادبی می‌شود و اینکه آن اثر در چه محیط اجتماعی و بر پایه کدام ضرورت‌ها و مقتضیات تاریخی به‌وجود آمده، هدف اصلی تحلیل ساخت‌گرایی تکوینی است که گلدمن نظریه آن را بیان داشته است (ملکی و دیگران، ۱۳۹۸: ۳۸).

می‌دانیم که در دوره زندگی سنایی، شرایط اجتماعی و فکری از نظر حضور گروه‌های دینی و مذهبی، گرایش‌های فرقه‌ای، نگرش‌های کلامی، باورهای فلسفی، سلیقه‌های سیاسی و امثال این‌ها در اوج تنوع بوده است (ناصرترک و دیگران، ۱۴۰۰: ۱۰۹-۱۱۰). در چنین بستری، وارد کردن گفتمان عرفانی به شعر فارسی، در بحبوحه مدح و ستایش شاهان و حاکمان، بدون شک ریشه‌ای تاریخی و جامعه‌شناختی دارد. در همین مسیر، رخدادهای گوناگون سیاسی و اجتماعی، تغییرات حاکمیتی، میزان حمایت حاکمان از شعر و ادبیات یا مخالفت و بی‌توجهی آنان؛ و به‌ویژه حمله مغول به ایران را می‌توان مهمترین عناصر مؤثر در جریان‌شناسی غزل پارسی دانست که تا زمان حافظ ادامه داشت و باعث شد قالب «غزل» به عنوان یکی از قالب‌های مهم شعر پارسی، فراز و فرودهای تاریخی خاصی را طی کرده و توسط شاعران سبک عراقی به اوج اعتلای خود برسد. اینکه این تحولات، چرا و چگونه در جریان حرکت غزل پارسی اثرگذار بودند و ویژگی‌های سطح فکری غزل در دوره هرکدام چگونه بود، موضوع این پژوهش است که از منظر نظریه ساخت‌گرایی تکوینی لوسین گلدمن بررسی می‌شود.

۲-۱- اهمیت و ضرورت تحقیق

اهمیت موضوع این تحقیق از آن جهت نمایان می‌شود که این پژوهش به دنبال خط اصلی روایت کشمکش بین انسان (سنایی و حافظ) و جامعه سرچشمه گرفته‌است. به عبارتی، به دنبال نوع تعامل اجتماعی زمانه حافظ و سنایی است که حکم نیروی پیش‌رانش شعرهای آنان را دارد. این همان رویکردی است که نویسندگان بزرگ فرانسه در قرن نوزدهم همچون: فلوربر، بالزاک و زولا در آثارشان ادامه دادند. وقوع انقلاب کبیر فرانسه، انقلاب صنعتی و پیدایش نظام سرمایه‌داری و تعارض‌های طبقاتی ناشی از آن، نقش بسزایی در قوام گرفتن این بازنمایی نوین از جامعه داشت. از این بحث می‌توان این‌گونه نتیجه گرفت که اگرچه بین نقد ادبی و جامعه‌شناسی ادبیات رابطه‌ای میان رشته‌ای وجود ندارد، اما پیوند میان این دو حوزه می‌تواند زمینه‌هایی در فهم عمیق‌تر اشعار حافظ و سنایی و ابعاد مختلف آن فراهم نماید. لذا، به نظر می‌رسد انجام چنین تحقیقی در جامعه امروز ایران مهم و ضروری است.

درباره تبیین ضرورت پژوهش کنونی یادآوری می‌شود اساساً بررسی جامعه‌شناختی آثار ادبی به‌عنوان یکی از روش‌های موجود در جامعه‌شناختی ادبیات است که در آن، به بررسی ساختار و محتوای اثر ادبی و ارتباط آن با ساختار و تحولات جامعه‌ای که اثر مولود آن است، پرداخته می‌شود. در این شیوه نقد که اجتماع و هنرمند و اثر او با یکدیگر رابطه‌ای زنده و جدایی‌ناپذیر دارند، مورد بحث و ارزیابی قرار می‌گیرند تا از این طریق، روابط بین آثار خلق شده در آن دوره زمانی و اوضاع اجتماعی و موقعیت اجتماعی نویسندگان و خوانندگان در قالب تحلیل جامعه‌شناختی ادبیات قرار گرفته و به‌عنوان برآیندی از فعالیت‌ها و مناسبات اجتماعی- فرهنگی گفتمان شکل گرفته در بین دو گروه، مورد ارزیابی و از این طریق وضعیت طبقات و طرز رفتار آن‌ها را شناسایی شود.

با این مقدمات، این پژوهش با بهره‌گیری از نظریه ساخت‌گرایی تکوینی لوسین گلدمن در پی آن است تا سطح فکری غزلیات حافظ و سنایی را مورد بررسی قرار دهد. فرضیه این پژوهش بر این استوار است که بر طبق مطالعات صورت‌گرفته، سطح فکری دو شاعر متأثر از اوضاع اجتماعی آنان یکسان نیست.

۳-۱- پیشینه تحقیق

-طهماسبی و دیگران (۱۴۰۱) در مقاله‌ای با عنوان: «بررسی جامعه‌شناختی رمان "اسرار گنج دره جنی" از ابراهیم گلستان بر اساس آرای لوسین گلدمن» به این نتیجه‌گیری دست یافتند که

ابراهیم گلستان در رمان "اسرار گنج..." به نقد شدید توسعه‌ظاهری رژیم شاه و مدرنیزاسیون آن پرداخته و نقش طبقات اجتماعی را در برابر این مقتضیات به صورت نمادین بازنمایی کرده است و فرصت‌طلبی‌های طبقه ثروتمند و متوسط و انفعال طبقه فقیر را سرزنش کرده است.

- اسدی مجره و همکاران (۱۴۰۱) در مقاله‌ای با عنوان: «خوانش سروده «عذاب حلاج» عبدالوهاب بیاتی در پرتو نظریه ساختارگرایی تکوینی گلدمن» معتقدند که لوسین گلدمن در نظریه ساخت‌گرایی تکوینی خود ارتباط معنادار ساختار جامعه و ساختار اثر ادبی را بررسی می‌کند. به گمان گلدمن، هنرمند با آگاهی ممکن خود که پیشینه آگاهی و آرمان وی است، در برابر ایدئولوژی و آگاهی کاذبی که قدرت مسلط بر جامعه آن را نمایندگی می‌کند، وضعیت بغرنجی پیدا می‌کند و در ساختار جامعه تحولی مسئله‌دار بر وی عارض می‌شود. آگاهی ممکن هنرمند می‌تواند فرافردی و متعلق به طبقه‌ای باشد که هنرمند نماینده آن است. این ساختار اجتماعی با وحدت ارگانیک برقرار شده در میان اجزای اثر ادبی نمود می‌یابد و منتقد می‌کوشد این وحدت را در ساختار اثر ادبی اعمال نماید و آن گاه آن را در پیوند با ساختار فراگیر اجتماعی که اثر ادبی محصول آن است، تحلیل کند تا مشخص شود چگونه جهان‌بینی گروه‌های اجتماعی به عناصر سازنده جهان ادبی در یک اثر تبدیل می‌شود (پوریزدان‌پناه کرمانی، ۱۳۹۹: ۲۲). پس از مطالعه شعر «عذاب حلاج» بر اساس نظریه ساخت‌گرایی تکوینی گلدمن و با روش توصیفی-تحلیلی مشخص شد ساختار اجتماعی روزگار بیاتی با ساختار سروده پیوند معناداری دارد. بیاتی در بافت تاریخی عراق نماینده جهان‌بینی کمونیسم است که آگاهی ممکن طبقه وی به شمار می‌رود و این آگاهی ممکن در برابر ایدئولوژی استبدادی و آگاهی کاذب حکومت نوری السعید قرار می‌گیرد و شاعر را شخصیتی مسئله‌دار می‌کند. این ساختار تاریخی به اجزای شعر نیز منتقل می‌گردد؛ لذا حلاج به قهرمانی مسئله‌دار تبدیل می‌شود که علیه امیر مستبد و خشکاندیش روزگار برمی‌آشوبد و با ایدئولوژی کاذب و مطلق‌گرای حاکم جدال می‌کند. دلقک نیز در ساختار شعر، شخصیتی نمادین است که با فاجعه مرگ معشوق خود (نماد مرگ آگاهی آرمانی) روبه‌رو می‌شود. بنابراین شاعر و طبقه اجتماعی وی در نقش فاعلی فردی و فرا فردی در تکوین ساختار شعر بیاتی به گونه‌ای معنا دار نقش آفرین بوده‌اند.

- نرماشیری (۱۴۰۱) در مقاله‌ای با عنوان: «خوانش جامعه‌شناسانه راحه‌الصدور و آیه‌السرور راوندی با تکیه بر بعد تشریحی نظریه ساخت‌گرایی تکوینی لوسین گلدمن» معتقدست که ساخت‌گرایی تکوینی شاخه‌ای از جامعه‌شناسی ادبیات است که لوسین گلدمن آن را بر اساس نظریات گئورگ لوکاچ، مارکس، هگل و ژان پیازه بنا نهاد. وی در این روش به بررسی

ساختارهای متون و آثار و چگونگی پدید آمدن این ساختارها بر اساس شرایط تاریخی آنها می‌پردازد و در این راستا به وحدت میان صورت و محتوا تأکید دارد. بر اساس دیدگاه ایشان انسجام هر اثری مربوط به جهان‌نگری طبقات است از این‌رو همواره می‌کوشد تا رابطه‌ی ساخت درونی اثر را با ساخت فکری طبقه اجتماعی نویسنده دریابد. صرف‌نظر از این مطالب، در بیانی کوتاه می‌توان گفت که ساخت‌گرایی تکوینی اصولاً به بررسی منش تاریخی و اجتماعی و دلالت‌های عینی متأثر از گروه اجتماعی در زندگی عاطفی و عقلانی آفریننده‌ی اثر می‌پردازد. پس در این شیوه به جای توصیف، تشریح محتوای اثر ادبی مورد مذاقه قرار می‌گیرد. پژوهش حاضر با استفاده از روش مطالعه کتابخانه‌ای به شیوه تحلیلی با تکیه به این نظریه به بررسی اثر *راحه-الصدور* و *آیه‌السرور* نوشته‌ی محمد راوندی می‌پردازد و بر این مسئله متمرکز است: آیا شرایط و مقتضیات تاریخی و اجتماعی بر ابعاد عاطفی و عقلانی نویسنده مؤثر بوده‌اند و ساختار اثر بیان‌گر آن است؟ به‌طور کلی یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که راوندی تحت تاثیر گفتمان‌های عصر سلجوقی بوده و اثرش شاکله‌ی نظام فکری و رفتاری آن دوره است.

- حاجتی بردمیلی و اسماعیلی (۱۴۰۱) در مقاله‌ای با عنوان: «بررسی حکایات مخزن‌الاسرار نظامی گنجوی با رویکرد نقد ساخت‌گرایی تکوینی لوسین گلدمن» به این نتیجه‌گیری دست یافتند که بینش عرفانی-اعتراضی طبقه اجتماعی نظامی، از ساختارهای بنیادین واقعیت اجتماعی عصرش منبعث گشته و آشنفگی‌های حاصل از حکومت ملوک الطوائفی ایران در زمان سلجوقیان (بی عدالتی، ظلم و ستم، قتل و غارت و جهت دادن سیاسی به دین و...) چون هاله‌ای روح حکایات مخزن‌الاسرار را در برگرفته است.

- راکعی (۱۴۰۰) در مقاله‌ای با عنوان: «بررسی زمینه‌های جامعه‌شناختی شعر شهریار براساس نظریه لوسین گلدمن» به این نتیجه‌گیری دست یافت که نگاهش مظاهر مختلف بی‌عدالتی‌های اجتماعی، حساسیت نسبت به وضعیت سیاسی کشور، توصیه‌های اخلاقی و تربیتی به جامعه، تشویق مردم به امور سازنده (مبارزه با بدی‌ها و پلشتی‌ها)، ارج نهادن به روابط اجتماعی، روی‌دادها و شخصیت‌های فرهنگی، گفت‌وگو با جامعه جهانی، توجه به مسائل زنان، وطن‌دوستی، نوستالژی روستا و نقد تمدن غرب، ارج نهادن به فرهنگ و تمدن تاریخی ایران، توجه به مسائل جهانی در کنار پای‌بندی به فرهنگ ایرانی-اسلامی و استفاده از زبان مردم کوچه و بازار در شعر، از مضامین اجتماعی مطرح در اشعار شهریار است. بنابراین، می‌توان نتیجه گرفت که شهریار با گذر از سه دوره تاریخی مهم در ایران یعنی قاجار، پهلوی و انقلاب اسلامی و متأثر

از مسائل اجتماعی-سیاسی زمان خود، شاعری اجتماعی بوده است که البته بیش تر به مظاهر مظالم پرداخته است، تا زیرساخت‌های آن.

-باقری مزرعه و دیگران (۱۳۹۹) در مقاله‌ای با عنوان: «نقد جامعه‌شناختی مجموعه داستان کوتاه «طعم گس خرمالو» اثر زویا پیرزاد» به این نتیجه‌گیری دست یافتند که دغدغه اصلی پیرزاد، ترسیم سیمای زن در جامعه و پیمودن مسیر تحولی است که با خودآگاهی آغاز می‌شود و به تغییر در جایگاه اجتماعی می‌انجامد. او به عنوان نویسنده‌ای رئالیست به خوبی توانسته است در داستان‌های خود، ورود مجدد مدرنیته به ایران پس از جنگ، تغییر ارزش‌ها، شکاف نسلی، افزایش سهم زنان در فعالیت‌های اجتماعی و به‌طور کلی روند دگرگونی جامعه ایرانی را نشان دهد؛ روندی که در نهایت به تغییراتی اساسی در نیمه دهه هفتاد منجر شد. همچنین تأیید می‌شود که این شیوه نقد ابزارهای لازم را برای تحلیل و تفسیر داستان کوتاه فارسی، در اختیار دارد

نوآوری مقاله کنونی را می‌توان از چند حیث مورد تدقیق قرار داد:

نخست آنکه نویسندگان با بررسی و تدقیق در مراجع علمی کشور کتاب، پایان‌نامه یا رساله و مقاله‌ای که به بررسی سطوح فکری سنایی با محوریت انتقادگرایانه و اصلاح‌طلبانه پرداخته باشد، نیافتند؛

دوم آنکه پژوهش مستقلی که به بررسی ابعاد و سطوح فکری غزلیات حافظ با تأکید بر نظریه گلدمن پرداخته باشد، یافت نشد؛

سوم آنکه تاکنون پژوهش مستقلی در خصوص بررسی تطبیقی سطح فکری غزلیات حافظ و سنایی با تأکید بر نظریه ساخت‌گرایی تکوینی لوسین گلدمن صورت نپذیرفته است.

۱-۴- روش تحقیق

این پژوهش با مطالعات کتابخانه‌ای، فیش‌برداری و استفاده از روش تطبیقی انجام و از چارچوب نظریه ساخت‌گرایی تکوینی لوسین گلدمن بهره‌گیری شده است.

۲- بحث و بررسی

گلدمن معتقد است که بین اثر ادبی و واقعیت اجتماعی پیوند وجود دارد، ولی این پیوند بسیار پیچیده و چندجانبه است (خمسسه و شیرین‌زاده، ۱۳۹۸: ۱۶۶-۱۶۷). به هیچ‌وجه پیوند خطی و ساده نیست، در واقع آن میانگینی که خودش پیدا می‌کند برای این پیوند، سطح فکری و جهان‌نگری شاعر است (پونده، ۱۳۸۷: ۵۶-۵۷؛ و نیز: طهماسبی و دیگران، ۱۴۰۱: ۶). از این رو

نگارندگان به دنبال مکتب فکری و جهان نگرى سنایی و حافظ هستند تا تأثیرات آن بر سبک شعری دو شاعر را مورد مذاقه و بررسی قرار دهند. در این بخش در ابتدا به سطح فکری در اشعار سنایی و سپس به سطح فکری در اشعار حافظ پرداخته می‌شود.

۲-۱- سطح فکری در اشعار سنایی

در بررسی ساختاری سبک یک اثر ادبی معنا و مفهوم نه به‌عنوان یک بخش مجزای از یک شعر، بلکه به‌عنوان جزئی از نظام یک شعر مطالعه می‌شود.

۲-۱-۱- غزل عاشقانه

این‌گونه غزل که بیانگر عواطف و احساسات سراینده است در ادامه تغزلات ابتدای قصاید در شعر فارسی رواج یافت اما تفاوت آشکاری با تغزلات دارند از جمله اینکه برخلاف تغزلات که دارای وحدت معنایی هستند این گونه غزل‌ها در بیشتر مواقع فاقد وحدت معنایی هستند. معشوق در این دسته از غزل‌ها دارای قدر و منزلت بیشتری گشته است و نسبت به آن معشوق مادی و زمینی پست و بی ارزش تغزلات ارج و منزلت بیشتری یافته است. «در قسم عاشقانه شعر غنایی غالباً عاطفه‌ای حقیقی زمینه و انگیزه شعر را رقم می‌زند و به همین سبب است که شعر عاشقانه به شعر ناب نزدیک می‌شود. شعر عاشقانه فارسی بیشتر در قالب غزل شکل گرفته است» (پورنامداریان، ۱۳۸۰: ۵۳). نمونه‌های فراوانی از این گونه غزل‌ها را در شعر شاعران قصیده‌پرداز قبل از سنایی چون: رودکی، فرخی، عنصری و... می‌توان یافت. زبان این دسته از غزل‌ها اغلب ساده و فاقد پیچیدگی است و تشبیهات و استعارات در آن‌ها اغلب حسی است و ذهنیت شاعر معمولاً عینیت‌گرا و آفاقی می‌باشد. «در غزل عاشقانه مخاطب معشوق است و اهل فضل و هنر نیست، که بتواند معنی واژه‌های مهجور و دشوار را دریابد». (همان: ص ۵۸) به همین جهت شاعر سعی دارد در برقراری ارتباط با معشوق از زبانی ساده استفاده نماید. به نمونه زیر که می‌تواند مصداقی برای این گونه غزل در دیوان سنایی باشد و همچنین غزل‌هایی از این دست در دیوان او کم نیستند:

احسنت و زه‌ای نگار زیبا	آراسته آمدی تو بر ما
امروز به جای تو کسم نیست	کز تو به خودم نماند پروا
بگشای کمر پیاله بستان	آراسته کن تو مجلس ما
تا کی کمر و کلاه و موزه	تا کی سفر و نشاط صحرا

امروز زمانه خوش گذاریم
من طاقت هجر تو ندارم

بدرود کنیم دی و فردا
با تو چکنم بجز مدارا

(سنایی، ۱۴۰۰: ۷۹۰)

۲-۱-۲- غزلیات عارفانه و قلندرانه

از پرفروغ‌ترین اندیشه‌هایی که شعر فارسی و به‌ویژه قالب غزل را تحت تأثیر قرار داده است، عرفان و تصوف است. پیش از سنایی عرفای بزرگی چون خواجه عبدالله انصاری و ابوسعید ابوالخیر و دیگران این اندیشه‌ها را در قالب نثر مسجع، وارد نثر فارسی کرده بودند؛ اما سنایی اولین شاعری است که توانست این اندیشه‌ها را وارد شعر فارسی کند (خضری و عظمت‌پناه، ۱۳۹۹: ۱۸۵). «سنایی نخستین شاعری است که قلندریات عارفانه سروده است و حدیث از مطرب و میخانه و خرابات در میان آورده است. نخستین شاعری که رند نواز است، سنایی است. تجاهر به فسق - به قصد ملامت شنوی و تهذیب نفس - و درد نوشی و خرابات پروری و ترک مسجد و صومعه و روی آوردن به خرابات و پرداختن به مغیچه و می‌مغان که اوجش در شعر حافظ است، سرآغازش در شعر سنایی است» (خرمشاهی، ۱۳۷۳: ۴۲).

ای به راه عشق خوبان گام بر می‌خوار زن
نور معنی را زدغوی در میان زَنار زن

بر سر کوی خرابات از تن معشوق مست
صد هزاران بوسه بر خاک در خمّار زن

قیل و قال لایجوز از کوی دل بیرون گذار
بر در همت ز هستی پس قوی مسمار زن

(خرمشاهی، ۱۳۷۳: ۹۷۰)

در این دسته از غزلیات قلندرانه نوعی تقابل با آن چه در قصاید زهدی آمده دیده می‌شود سنایی در زهدیات به‌دنبال تبلیغ شریعت و افسوس خوردن بر اصول از دست رفته آن است، اما در قلندریات در ظاهر نوعی ستیز با زهد و شریعت دیده می‌شود. به‌کار گرفتن واژگان و مفاهیم مطرود شریعت از قبیل: می، قمار، شراب و ستایش باده نوشی و گرامی‌داشت رند و مغان نامسلمان و پناه‌بردن به خرابات از اندیشه‌های رایج در غزلیات قلندرانه سنایی است. سنایی پایه‌گذار مفاهیم عارفانه در غزل به‌شمار می‌رود و در این مسیر کوشش می‌نماید با وارد کردن واژگان متناسب و درخور این اندیشه‌ها راهی نو در غزل فارسی بگشاید (فاضلی، ۱۴۰۰: ۱۰۰). ترجیح عشق و مستی بر زهد و پارسایی و نفی خودپرستی حاصل از دنیادوستی، و گذشتن از بهشت و دوزخ و اشاره به رند، دلق، سجاده، میخانه، مرید، صوفی سالوس و اهل دل از واژگان و

معانی غزل‌های عارفانه است که در غزل‌های عاشقانه مجال ظهور ندارند (پور نامداریان، ۱۳۸۰:

(۷۹)

یکی از مهم‌ترین شگردهای سنایی در غزل دو و گاهی چند وجهی نمودن ساخت معنایی غزل است. واژگان و اصطلاحات مورد استفاده در غزل عارفانه و قلندرانه اگر چه از حوزه‌های مختلفی چون غزل عاشقانه و واژگان مطرود دینی انتخاب شده‌اند اما بافت و ساختار این دسته از غزل‌ها اجازه برداشت مفاهیم مستقیم واژگان را به مخاطب نمی‌دهد و ذهن او را متوجه مفاهیم نمادین این دسته از واژگان می‌کند (بانس و دیگران، ۱۳۹۸: ۲۸). در چنین ساختاری، «می» دیگر آن شراب انگوری و «میخانه» جای نوشیدن می و «معشوق» آن معشوق زمینی و کفر و ایمان به همان مفاهیم رایج خود به‌کار گرفته نمی‌شوند. در این‌گونه شعر «مقام و موقعیت معشوق عامل تمایز در بافت حاکم بر پدید آمدن شعر عارفانه است و به اقتضای این تمایز در زبان و معانی و مضامین غزل عارفانه تغییر و تحوّل اساسی نسبت به شعر عاشقانه پدید می‌آید (پورنامداریان، ۱۳۸۰: ۸۲) و همچنین در این‌گونه غزلیات معنی از اختیار گوینده کلام خارج شده و این مخاطب است که متناسب با شرایط روحی و روانی خود معنا و مفهوم شعر را درک می‌کند.

۲-۱-۳- عقلاء المجانین

یکی از محمل‌هایی که شاعران صاحب تفکر در دوران میانه، به دلیل فضای استبدادی زمانه برای تحلیل وضعیت موجود و بیان اندیشه‌های انتقادی خود از آن بهره می‌گرفتند، مضمونی است موسوم به «عقلاء المجانین». از مهم‌ترین این شاعران عارف می‌باید به عطار نیشابوری و حکیم سنایی اشاره کرد. شاعر از زبان این شوریدگان فرزانه که در مقام معلمان اخلاقی و دینی و منتقدان اجتماعی در میان مردم ظاهر می‌شوند، نابسامانی‌های اجتماعی و تباهی‌های اخلاقی را برملا می‌سازد و طبقات مختلف را نسبت به مسئولیت سنگینی که در این عالم بر عهده دارند آگاه می‌نماید. تحلیل محتوای حکایاتی که از زبان عقلاء المجانین بیان شده است نشانگر موضع متفکر نسبت به اوضاع تاریخی است. بسیاری از داستان‌های دیوانگان وسیله‌ای است برای بیان انتقادهای سیاسی از قدرتمندان و حکام. اندیشه سنایی به دلیل اشمال بر دلالت‌های معرفتی، وضعیتی و به ویژه دلالت هنجاری، از ابعاد و قابلیت‌های مهم مدنی و سیاسی برخوردار است. در وجه هنجاری از میان مضامینی که بیش از همه در آثار سنایی مورد توجه قرار گرفته است، می‌توان به فضیلت‌هایی همچون: مدارا، عشق و دوستی و نقد قدرت سیاسی و نیز نقد فراگیر

نابسامانی‌های اخلاقی و اجتماعی و تأکید بر عدالت به‌عنوان فضیلتی بنیادین برای اصلاح امور جامعه اشاره کرد (منوچهری و هنری، ۱۳۹۳: ۱۳۶).

بنابراین بایستی اذعان داشت که این مجانبینِ شوریده احوال، به نوعی حکیم‌اند و شاید هم فیلسوف و حتی متکلم، چون پرسش‌های کلامی را با رفتار و گفتار خود پاسخ می‌دهند اما پاسخی دگرگونه؛ و بر خلاف تمامی پاسخ‌های فلسفی و کلامی مطرح شده در طول تاریخ، پاسخ‌های آنان هم راهگشایند و هم تمام‌کننده و حتی با دیدی باطنی، می‌توان گفت که صورت مسئله و پرسش را هم پاک می‌کنند و موضوعیت پرسش فلسفی را از بین می‌برند. جنونِ عقلای مجانبین، نسبت مستقیمی با حیرت دارد، البته حیرتی که مستقیماً از یقین برمی‌خیزد. حیرت این آشفته احوالان نه از شک و تردید است نه از عدم معرفت، بلکه حیرتی است ناشی از هیبت هستی و شور وجود. شوریدگان بینش‌ور، نه مشکل اعتقادی بلکه حیرتی جنون‌آمیز دارند. سخن عطار در منطق‌الطیر در این رابطه شنیدنی است:

مردِ حیران چون رسد این جایگاه	در تحیر مانده و گم کرده راه
هر چه زد توحید بر جاننش رقم	جمله گم گردد ازو گم نیز هم
گر بدو گویند مستی یا نه ای؟	سربلندِ عالمی، پستی که ای؟
در میانی یا برونی از میان؟	برکناری یا نهانی یا عیان؟
فانی ای یا باقی ای یا هر دویی؟	هردویی؟ یا تو نه ای؟ یا نه؛ تویی؟
گوید اصلاً می ندانم چیز من	وین «ندانم» هم ندانم نیز من
عاشقم اما ندانم بر که ام	نه مسلمانم نه کافر پس چه ام؟
لیکن از عشقم ندارم آگهی	هم دلی پر عشق دارم هم تهی

(عطار نیشابوری، ۱۳۹۲: ب ۳۸۳۸)

حکایت شیخ صنعان نیز که از معروف‌ترین حکایت کتاب منطق‌الطیر است، نمونه‌ای است از تن به ملامت سپردن و رهایی را در بی‌توجهی به رد و قبول خلق جستن. این عُقلای مجانبین، در جنون خود اراده‌ای دارند برای بی‌اعتنایی به مصلحت و سود و ضرر و منفعت واقعی یا خیالی. اراده آنان جنون‌آمیز است و نه اراده‌ای معقول. همچنین در مصیبت‌نامه می‌خوانیم که دیوانه‌ای در بغداد، دکانی پر از شیشه می‌بیند و شاد می‌شود. با سنگ‌هایی همه شیشه‌ها را می‌شکند و از صدای شکستن آن‌ها لذت می‌برد و در جواب مردی که به او می‌گوید چرا چنین کردی؟

چون خوشم این آمد، اینم هست کار
با زبانم نیست یا با سود، کار
(عطّار، ۱۳۸۳: ۲۱۹)

دیوانه دیگری چون دید که در گورستان، مدام جنازه می آورند، گفت: اگر بخواهیم برای هر یک جداگانه نماز بخوانیم، کار به درازا می کشد پس تدبیر این است که یکباره چهار تکبیر بر این دنیا بخوانیم:

بر در هر مرده ای نتوان نشست
چهار تکبیری بکن بر هر چه هست
(عطّار، ۱۳۸۳: ۲۳۷)

۲-۲- سطح فکری در اشعار حافظ

در غزلیات حافظ بیشتر، معانی و موضوعات اساسی مطرح است. یکی از نکته‌های جدی حافظ، صوفی‌ستیزی اوست. از آنجا که حافظ در زمان خود با این صوفیان واقعاً درگیر بوده، کلامش دلنشین و طنزهایش در نهایت اختفا، نیش‌دار است (حیدری و دیگران، ۱۳۹۰: ۷۲). دشتی معتقد است حافظ علی‌رغم این که با صوفیان و زاهدان و سایر دگه‌داران شریعت و طریقت میانه خوبی نداشته، لیکن به حقیقت تصوّف و معانی عرفانی اذعان داشته است (دشتی، ۱۳۶۴: ۱۷۷-۱۷۸). به‌طور کلی، صوفی از شخصیت‌های مشهور و منفی و دوست نداشتی شعر حافظ است که به‌صورت واعظ و شیخ و فقیه و مفتی و قاضی و ... نیز از او یاد می‌شود. (خرمشاهی، ۱۳۸۰: ۳۶۵) زهد به تنهایی یا به صورت ترکیبات زهد ریا و زهد خشک و زاهد و زاهد ظاهرپرست مکرر در دیوان حافظ آمده. کلمه زهد ۲۲ بار در دیوان حافظ به‌کار رفته (صدیقیان، ۱۳۸۳: ۵۸). حافظ با دوگونه زهد که در زمانه او رایج بوده به مخالفت پرداخته یکی زهد ریاکارانه و دیگر زهد کج‌اندیشانه. زهد ریاکارانه که یک نفاق و دورویی بوده و جز ظاهر به زهد چیزی در درون خود نداشته و نوع دیگر زهد آن است که ریایی در آن نیست زاهد حقیقتاً از دنیا رویگردان شده اما برداشت او از زهد با مفهوم زهد راستین متفاوت است (افرازی و دیگران، ۱۴۰۰: ۱۸۹). او فکر می‌کند با محروم ساختن خود از دنیا می‌تواند به کمال برسد و حافظ آن را زهد خشک و کج‌اندیشانه می‌داند. منظور حافظ از زهد، مؤمن یا پارسای پاکدامن نیست، بلکه موجودی است که نه اهل عشق است و نه اهل ایمان و علم. جلوه‌فروش و دین به دنیا فروش است. صفاتی که در شعر حافظ برای زاهد می‌توان یافت از این قرار است:

الف) خودبین و مغرور است:

زاهد غرور داشت سلامت نبر راه
رند از راه نیاز به دارالسلام رفت

(حافظ شیرازی، ۱۴۰۰: ۸۴)

ب) محتسب‌وار و عیب‌گیر رندان است:

برو ای زاهد و بر دردکشان خرده مگیر
که ندادند جز این تحفه به ما روز الست
(حافظ شیرازی، ۱۴۰۰: ۲۶)

پ) عابد نماز و صومعه نشین است:

زاهد جو از تماز توکاری نمی‌رود
هم مستی شبانه و راز و نیاز من
(حافظ شیرازی، ۱۴۰۰: ۴۰۰)

ج) ریاکار و جلوه فروش و سست ایمان است:

واعظان کاین جلوه در محراب و چون به خلوت می‌روند آن کار دیگر
منبر می‌کنند
دیگر می‌کنند
(حافظ شیرازی، ۱۴۰۰: ۱۴۰۰)

(۱۹۹)

د) دوستدار جاه و مقام است:

راز برون پرده زرندان مست پرس
کاین حال نیست زاهد عالی مقام را
(حافظ شیرازی، ۱۴۰۰: ۷)

و) بی‌وفا و سست پیمان است:

بنده پیر خراباتم که لطفش دائم است
ورنه لطف شیخ و زاهد گاه هست و گاه
نیست

(حافظ شیرازی، ۱۴۰۰: ۷۱)

ه) اهل عشق نیست:

حدیث عشق ز حافظ شنو نه از واعظ
اگرچه صنعت بسیار در عبادت کرد
(حافظ شیرازی، ۱۴۰۰: ۱۳۱)

ی) اهل عشق و حقیقت نیست:

واعظ ما بوی حق نشنید بشو کاین سخن
در حضورش نیز می‌گویم نه غیبت
می‌کنم
(حافظ شیرازی، ۱۴۰۰: ۳۵۲)

شاملو می گوید: «حافظ برای من انسانی است غم‌خوار بشریت... حافظ به عقیده من شاعر شاعران است، و به احتمال زیاد نخستین شاعری که شعر را سلاح مبارزه اجتماعی کرد... حافظ

زبانی داشت در حد اعجاز و تعهدی جوشان... حافظ در مرتبه اول با فریبکاری‌های اهل ریا در جدال بود، و راز مانده‌گاریش در این‌هاست: تعهد عمیق انسانی- اجتماعی و شاعرانگی جان پاک و فخامت زبان‌اش... شاملو آنچه را که از مفاهیم انسانی و اجتماعی شعر حافظ درمی‌یابد و مورد ستایش قرار می‌دهد در مفهوم «رندی» (که از جمله مفاهیم پایه‌ای خود حافظ است) خلاصه می‌کند. او رندی را «بزرگ‌ترین فضیلت انسانی» به‌شمار می‌آورد و آن را به‌عنوان مجموعه‌ای از خصایل زیننده و گرایش‌های ارزشمند می‌بیند که شامل شخص حافظ نیز می‌شده است، مانند پاک‌دلی و بی‌رنگی و روشن‌ضمیری، احساس مسئولیت و تعهد نسبت به حال و روز انسان‌های مقهور یا فریب‌خورده، گردن‌فرازی در برابر خودکامگان و فریب‌کاران از هر خیل و قماش و مردانگی و افشاگری و جان‌بازی در راه حق و حقیقت. حافظ پیوسته در حال «نفی» و «اعتراض» به انحرافات است که در جامعه خود مشاهده می‌کند. او نسبت به اغلب انحراف‌های موجود در جامعه امّ از: اخلاقی، اجتماعی، سیاسی، دینی، تربیتی، فکری و... معترض است. اما آنچه بیش از همه در شعر او به‌عنوان اعتراض نمایان است انحراف‌هایی است در حوزه‌های اخلاقی و تصوف و عرفان که رکن اساسی ادبیات آن روزگار است (شاملو، ۱۳۷۰: ۵۸۷-۵۹۴).

حافظ که خود وابستگی تشکیلاتی تصوف نداشت، «نقد صوفی» را به‌عنوان یکی از گفتمان‌های محوری، وارد شعر خویش کرد که این گفتمان، پس از او به‌عنوان یک سنت ادبی جایگاه خود را در غزل فارسی تثبیت کرد. (ایزدیار، ۱۳۹۲: ۳۰). پس از برچیدگی نفوذ خلافت بغداد در ایران، آثار تعصب‌های دینی هم‌چنان در ایران استوار ماند. هم‌چنان قتل و غارت و آشفته‌گی در ایران حکم‌فرما بود. حکومت‌های ضعیف یکی پس از دیگری در ایران ظهور یافت و بر نابسامانی اوضاع سیاسی کشور می‌افزود. سرزمین فارس که به واسطه درایت اتابکان سلغری از خطر نابودی حمله مغول در امان ماند و مأمنی برای اندیشمندان و هنروران و فاضلان زمان بود، پس از چندی در اثر بی‌لیاقتی اخلاف اتابکان فارس گرفتار آشفته‌گی و بیدادگری شد. در دوران حکومت آل مظفر در شیراز فقر عمومی حاکم شد، انحطاط فرهنگی و اجتماعی متعاقب آن پدیدار گردید و دردهای مردمی فزونی یافت و بیدادگری‌های گاه و بیگاه اوضاع را بدتر می‌کرد. در این میان آزادگان جز خون دل خوردن کاری نمی‌توانستند کرد (همان: ۳۳-۴۰).

حافظ در چنین اوضاعی در شیراز چشم به گیتی می‌گشاید. وی پس از طی مراحل از کمال، مردم زمانه خود را دردمند می‌بیند، سرزمینی که امن و آسایش در آن اندک است. لشکر ظلم و تیره‌روزی و بدبختی را حاکم بر زمانه می‌بیند و دل خویش را چونان آزاده‌ای دردمند می‌یابد و

هنر شاعرانه خود را تسلّای خاطر خویش می‌یابد و در این راه گاه حوادث زمانه را بهانه شعر خویش می‌کند و می‌سراید:

ز تندباد حوادث نمی‌توان دیدن
در این چمن که گلی بوده است یا سمنی
از این سموم که بر طرف بوستان بگذشت
عجب که بوی گلی هست و رنگ یاسمنی
به صبر کوش توای دل که حق رها نکند
چنین عزیز نگینی به دست اهرمنی
مزاج دهر تبه شد در این بلا حافظ
کجاست فکر حکیمی و رای برهمنی

(حافظ، ۱۴۰۰: ۶۲۵)

آنچه از بررسی اشعار حافظ مستفاد می‌شود این است که حافظ نقش یک منتقد و متعهد اجتماعی را در شعر خویش ایفا کرده است. او صرفاً برای ماهیت شعر و ارایه یک فضیلت هنری شعر نمی‌گوید، بلکه مسئولیت اجتماعی او را بر آن می‌دارد که در برابر ظلمت زمانه از شعر به-عنوان سلاحی کارا استفاده نماید و براین اساس محتوای شعر خویش را به انسان، اجتماع و زندگی اختصاص داده است. «او خواسته است زندگی خود و اجتماع و تاریخ خود را از طریق سمبل و استعاره در متعالی‌ترین فرم عصر خود، یعنی غزل، ارائه دهد و به همین دلیل حافظ گرچه به دلیل زیبا بودن زبانش، در مقابل زبان از خود مسئولیتی نشان داده است، ولی بیشتر توجه را به خود و درون خود و آن حقیقت برتر درون خود، یا محیط اجتماعی و تاریخی خود کرده و در قطب‌های دیگر نیز مسئولیت نشان داده است (براهنی، ۱۳۷۱: ۲۵۸).

۱-۲-۲- اصلاح طلبی

حافظ منتقد سازوکارهای اجتماعی عصر خود بوده و حتی پای از دایره اصلاح‌طلبی مسالمت‌آمیز بیرون گذاشته و در قالب انقلابیون بی‌قرار فرورفته و گفته است (فتح الهی و حسینی، ۱۳۹۲: ۱۲۲):

عقاب جور گشاده ست بال بر همه شهر
کمان گوشه نشینی و تیر آهی نیست

(جلالیان، ۱۳۹۸: ۷۶)

«طرحی نو» که حافظ از طریق سه راهکار: «گل افشانی»، «می در ساغر اندازی» و «سقف فلک شکافی» مطرح کرده است، تفکری جز تغییر ساختاری وضع موجود به دنبال ندارد. تذکر پی‌درپی حافظ به شاهان آدم‌خوار قرون وسطایی، در خصوص اینکه عدالت پیشه کنند و از ستمکاری بپرهیزند، مفهومی جز توجه حافظ به نقد عملکرد حاکمیت استبدادی ندارد.

شاه را به بود از طاعت صد ساله و زهد
به قدر و چهره هر آن کس که شاه خوبان
شد

در کوی عشق شوکت شاهی نمی‌خرند
که برد به نزد شاهان ز من گدا پیامی
اقرار بندگی کن و اظهار چاکری
که به کوی می‌فروشان دو هزار جم به جامی
(حافظ شیرازی، ۱۴۰۰: ۱۹۰)

لذا طبیعی است که در غزل‌های حافظ افول دوران خودکامگی و چرخش قدرت‌سیاسی، این‌گونه مجال بروز بیابد (باقری دولت آبادی و موسویان: ۱۴۵-۱۴۶):

رسید مژده که ایام غم نخواهد ماند
صبح امید که بد معتکف پرده غیب
چنان نماند و چنین نیز هم نخواهد ماند
گو برون آی که کار شب تار آخر شد
بعد از این نور به آفاق دهیم از دل خویش
که به خورشید رسیدیم و غبار آخر شد
شکر ایزد که به اقبال کله گوشه گل
نخوت باد دی و شوکت خار آخر شد
آن همه ناز و تنعم که خزان می‌فرمود
عاقبت در قدم باد بهار آخر شد
(حافظ شیرازی، غزل ۱۷۹)

حافظ توانسته حوادث تلخ هجوم مغولان را، این‌گونه با دریغ و درد فراوان به تیغ نقد بکشد (باقری دولت آبادی و موسویان، ۱۳۹۸: ۱۴۶):

از این سموم که بر طرف بوستان بگذشت
ببین در آینه جام نقش بندی غیب
عجب که برگ گلی ماند و بوی یاسمنی
که کس به یاد ندارد چنین عجب فتنی
ز تندباد حوادث نمی‌توان دیدن
در این چمن که گلی بوده است یا، سمنی
(حافظ شیرازی، ۱۴۰۰: ۴۷۷)

نکته حیرت‌انگیز اینجاست که حافظ برای مقابله با یورش غارتگران خونریز تیموری، به‌دنبال تجهیز لشکر و یارکشی نمی‌رود. او برای حل بحران جنگ و خشونت و دفع بلایی که مزاج دهر را تبه کرده است از فکر حکیمان و رأی برهمنان مدد می‌جوید (باقری دولت آبادی و موسویان: ۱۴۸):

مزاج دهر تبه شد در این بلا حافظ
کجاست فکر حکیمی و رأی برهمنی
(حافظ شیرازی، ۱۴۰۰: ۴۷۷)

چنان‌که دانسته است حافظ به سه پادشاه دوران خود (شاه شیخ ابواسحق اینجو، شاه شجاع و شاه منصور مظفری) کم و بیش گرایش داشته و ایشان را حتی‌المقدور - و نه به اکراه - ستوده

است. چرا حافظ به اقتدار شاه منصور می‌نازد و در دل و به زبان، خواستار فروزی آن می‌شود، اما اقتدار مبارزالدین محمد را به سخره می‌گیرد و به بیان کنایی نابودی آن را آرزو می‌کند؟ پاسخ برای همه کسانی که با روش سیاسی این دو پادشاه آشنا هستند، روشن است. مبارزالدین محمد با استفاده از اقتدار خود به قلع و قمع آزادی‌خواهان فارس پرداخته، اما شاه منصور در مقابل یورش سپاه متجاوز تیمور صف کشیده است. انتقاد حافظ از خودکامگی امیر مبارزالدین و حتی شاه شجاع - آنگاه که به شیوه پدر رفته است - بیانگر توجه شاعر به عملکرد حاکمیت سیاسی اجتماعی روزگار خود است. حافظ از طریق پایین کشیدن علم و کتل و بیرق اسلام کذایی شاه غازی عملاً به بررسی، نقد و تقدس‌زدایی از قدرت زمینی حاکم برخاسته است (همان: ۱۴۹).

باده با محتسب شهر نوشی زنهار بخورد باده‌ات و سنگ به جام اندازد
اگرچه باده فرح بخش و باد گللیزست به بانگ چنگ مخور می‌که محتسب تیز

است

دانی که چنگ و عود چه تقریر می‌کنند پنهان خورید باده که تعزیر می‌کنند
ای دل طریق رندی از محتسب پیاموز مست است و در حق او کس این گمان

ندارد

صحبت حکام ظلمت شب یلداست نور ز خورشید جو بو که برآید

(حافظ شیرازی، ۱۴۰۰: ۱۵۰)

تقدس‌زدایی حافظ از حاکمیت که راهی جز اصلاح جامعه را پی نمی‌گیرد از حوزه نقد قدرت سیاسی فراتر می‌رود و تمام حوزه‌های ناهنجار و ناترازمند جامعه را فرا می‌گیرد. در این راه حافظ به مفتی و فقیه و صوفی و شیخ و امام شهر و واعظ و پیر و غیره رحم نمی‌کند و مهم‌ترین امتناع ساختی اصلاحات را که در روزگار او «ریا» بوده است، جراحی می‌کند.

ریا حلال شمارند و جام باده حرام زهی طریقت و ملت زهی شریعت و

کیش

می‌خور که صد گناه ز اغیار در حجاب بهتر ز طاعتی که به روی و ریا کنند

(حافظ شیرازی، ۱۴۰۰: ۱۵)

برخورد جدی حافظ با این دار و دسته به یکی دو بیت خلاصه و محدود نمی‌شود و از بسامد متعدّد و فراوانی انتقادهای شاعر نسبت به سازوکارهای اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و مذهبی عصر خود به‌راحتی می‌توان دریافت که نقد وضعیت موجود جامعه اولویت اصلی اندیشه حافظ بوده است:

می خورا که شیخ و حافظ و مفتی و چون نیک بنگری همه تزویر می کنند
محاسب

(حافظ شیرازی، ۱۴۰۰: ۲۰۰)

۳- نتیجه گیری

هدف از انجام این پژوهش نمایان کردن نوع ساختار معنادار حاکم بر سطح فکری غزلیات سنایی و حافظ از منظر نظریه لوسین گلدمن است. ساختار ذهنی جامعه سنایی موجب شد تا غزلیات وی از حیث سطح فکری در سه دسته عاشقانه، عارفانه و قلندرانه و عقلاءالمجانین صورت بندی شود. در واقع سنایی نخستین شاعری است که قلندریات عارفانه سروده است و حدیث از مطرب و میخانه و خرابات در میان آورده است. نخستین شاعری که رند نواز است، سنایی است. تجاهر به فسق - به قصد ملامت شنوی و تہذیب نفس - و درد نوشی و خرابات پروری و ترک مسجد و صومعه و روی آوردن به خرابات و پرداختن به مغیچه و می مغان که اوچش در شعر حافظ است، سرآغازش در شعر سنایی است.

سنایی به دلیل فضای استبدادی زمانه برای تحلیل وضعیت موجود و بیان اندیشه های انتقادی خود از غزلیات عقلاءالمجانین استفاده کرده است. اندیشه سنایی به دلیل اشمال بر دلالت های معرفتی، وضعیتی و به ویژه دلالت هنجاری، از ابعاد و قابلیت های مهم مدنی و سیاسی برخوردار است. در وجه هنجاری از میان مضامینی که بیش از همه در آثار سنایی مورد توجه قرار گرفته است، می توان به فضیلت هایی همچون: مدارا، عشق و دوستی، و نقد قدرت سیاسی و نیز نقد فراگیر نابسامانی های اخلاقی و اجتماعی و تأکید بر عدالت به عنوان فضیلتی بنیادین برای اصلاح امور جامعه اشاره کرد.

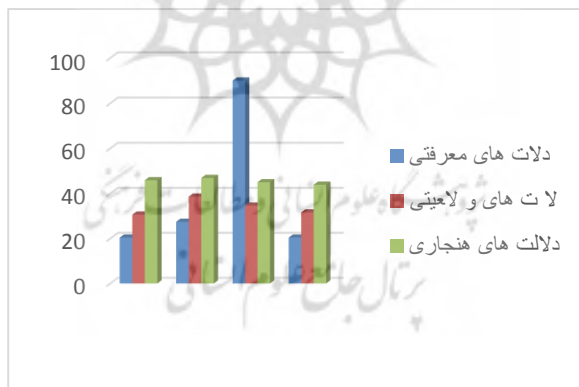
ساختار اجتماعی زمانه حافظ موجب شد تا سطح فکری اشعارش در حد یک متفکر منتقد اصلاح طلب نمایان شود. وی اندیشه اش را با طرح «طرحی نو» از طریق سه راهکار: «گل افشانی»، «می در ساغر اندازی» و «سقف فلک شکافی» در پی تغییر ساختار وضع موجود بوده تا عدالت محقق شود. تقدس زدایی حافظ از حاکمیت، از حوزه نقد قدرت سیاسی فراتر می رود و تمام حوزه های ناهنجار جامعه را فرا می گیرد. در این راه حافظ به مفتی و فقیه و صوفی و شیخ و امام شهر و واعظ و پیر و غیره رحم نمی کند.

در پایان نویسندگان در راستای بسامدسنجی سطوح فکری غالب بر اشعار حافظ و سنایی معتقدند که اساساً در سطوح فکری حافظ تغییر ساختار وضع موجود و تحقق عدالت اهمیت

بسیاری داشته و در سطوح فکری اشعار سنایی به دلیل اشتغال بر دلالت‌های معرفتی، وضعیتی و به‌ویژه دلالت هنجاری، از ابعاد و قابلیت‌های مهم مدنی و سیاسی برخوردار است. نمودار این بسامد در ذیل ترسیم می‌گردد.

بسامدسنجی سطوح فکری غالب بر اشعار حافظ

بسامدسنجی سطوح فکری غالب بر اشعار سنایی

منابع

کتاب‌ها

۱. براهنی، رضا، (۱۳۷۱)، *طلا در مس*، تهران: براهنی.
۲. پاشایی، عسکری، (۱۳۹۶)، *نام همه شعرهای تو: زندگی و شعر احمد شاملو*، تهران: ثالث.
۳. پورنامداریان، تقی، (۱۳۸۰)، *در سایه آفتاب*، تهران: سروش.
۴. پوینده، محمدجعفر، (۱۳۸۷)، *نگاهی به جامعه‌شناس ادبیات: در مجموعه تا دام آخر*، تهران: چشمه.
۵. جلالیان، عبدالحسین، (۱۳۹۸)، *پله‌های سنگی*، تهران: سروش.
۶. حافظ شیرازی، محمد، (۱۴۰۰)، *دیوان غزلیات*. به کوشش قاسم غنی و محمد قزوینی، تهران: نگاه.
۷. خرمشاهی، بهاء‌الدین، (۱۳۷۳)، *حافظ‌نامه*، تهران: علمی و فرهنگی.
۸. دشتی، علی، (۱۳۶۴)، *کاخ ابداع اندیشه‌های گوناگون حافظ*، تهران: جاویدان.
۹. سنایی غزنوی، محمود، (۱۴۰۰)، *دیوان سنایی غزنوی*، تهران: نگاه.
۱۰. شاملو، احمد، (۱۳۷۰)، *مفاهیم رند و رندی در غزل حافظ*، تهران: زمانه.
۱۱. شمیسا، سیروس، (۱۳۹۸)، *نقد ادبی*، تهران: فردوس.
۱۲. صدیقیان، مهین‌دخت، (۱۳۸۳)، *فرهنگ واژه‌نمای حافظ*، تهران: انتشارات سخن.
۱۳. عطار، فریدالدین، (۱۳۸۳)، *مصیبت‌نامه*، تهران: اندیشه گستر.
۱۴. _____، (۱۳۹۲)، *منطق‌الطیر*، تهران: سخن.
۱۵. گلدمن، لوسین، (۱۳۹۸)، *جامعه، فرهنگ، ادبیات*، ترجمه محمدجعفر پوینده، تهران: چشمه.

مقالات

۱. اسدی مجره، صدیقه؛ میراحمدی، سیدرضا؛ عسکری، صادق و رجبی، فرهاد، (۱۴۰۱)، «خوانش سروده «عذاب حالج» عبدالوهاب بیاتی در پرتو نظریه ساختارگرایی تکوینی

- گلدمن»، مجله‌ی الجمعیه‌ی العلمیه‌ی ایرانیه‌ی للغه‌ی العربیه و آداب‌ها، سال ۱۸، شماره ۶۲، صص ۱۴۵-۱۶۶.
۲. افرازی، جان‌محمد؛ طوسی، حمید و رادفر، ابوالقاسم، (۱۴۰۰)، «مقایسه‌ی مضامین قلندری در آثار شیخ احمد جام و حافظ شیرازی»، مجله‌ی جستارنامه: ادبیات تطبیقی (فارسی-انگلیسی)، سال ۵، شماره ۸، صص ۱۳۹-۱۶۰.
۳. ایزدیار، محسن، (۱۳۹۲)، «بررسی آزاداندیشی در شعر حافظ»، مجله‌ی زیبایی‌شناسی ادبی، سال ۴، شماره ۱۵، صص ۱۵-۳۸.
۴. باقری مزرعه، منصوره؛ مدرّس‌زاده، عبدالرضا و حیدری، فاطمه، (۱۳۹۹)، «نقد جامعه‌شناختی مجموعه‌ی داستان کوتاه «طعم گس خرمالو» اثر زویا پیرزاد»، مجله‌ی بهارستان سخن، سال ۱۷، شماره ۵۰، صص ۲۰۱-۲۲۶.
۵. باقری دولت‌آبادی، علی؛ موسویان، سیدشاهرخ، (۱۳۹۸)، «بررسی اندیشه‌ی سیاسی «حافظ» در چارچوب نظریه «اسپریگنز»»، مجله‌ی پژوهش سیاست نظری، شماره ۲۶، صص ۱۳۳-۱۶۱.
۶. بنی‌طالبی، امین؛ فروزنده، مسعود؛ صفری، جهانگیر؛ صادقی، اسماعیل، (۱۳۹۹)، «بازتاب شخصیت اصلی در داستان‌های کوتاه قبل انقلاب اسلامی هوشنگ گلشیری (با تکیه بر ساخت‌گرایی تکوینی گلدمن)»، مجله‌ی پژوهش‌های ادبی، سال ۱۷، شماره ۶۷، صص ۲۹-۵۶.
۷. پوریزدان‌پناه کرمانی، آرزو، (۱۳۹۹)، «نقد جامعه‌شناختی رمان رهش اثر رضا امیرخانی براساس نظریه‌ی ساخت‌گرایی گلدمن»، مجله‌ی پژوهش‌نامه ادبیات داستانی، سال ۹، شماره ۳، صص ۱۹-۳۶.
۸. حاجتی بردمیلی، فاطمه و اسماعیلی، زیبا، (۱۴۰۱)، «بررسی حکایات مخزن‌الاسرار نظامی گنجوی با رویکرد نقد ساخت‌گرای تکوینی لوسین گلدمن»، مجله‌ی بهارستان سخن، سال ۱۹، شماره ۵۵، صص ۲۱-۴۲.
۹. حیدری، علی؛ صحرايي، قاسم؛ مؤمن‌نیا، پروانه، (۱۳۹۰)، «مقایسه‌ی سبکی اقتفاهای صائب از حافظ»، مجله‌ی فنون ادبی، سال ۱، شماره ۴، صص ۶۳-۷۴.

۱۰. خضری، محمدرضا و عظمت‌پناه، مریم، (۱۳۹۹)، «واکاوی جامعه‌شناختی ادبی در داستان کوتاه «الزیف» بر اساس اسلوب لوسین گلدمن»، مجله زبان و ادبیات عربی، سال ۱۲، شماره ۱، صص ۱۸۱-۱۹۴.

۱۱. خمسه، شروین و شیرین‌زاده، نسرین، (۱۳۹۸)، «تحلیل جامعه‌شناختی رمان «سهم من» با تکیه بر نظریات «لوسین گلدمن»، مجله تفسیر و تحلیل متون زبان و ادبیات فارسی (دهخدا)، سال ۱۰، شماره ۳۶، صص ۱۶۱-۱۷۹.

۱۲. راکعی، فاطمه، (۱۴۰۰)، «بررسی زمینه‌های جامعه‌شناختی شعر شهریار براساس نظریه لوسین گلدمن»، مجله مطالعات فرهنگی و ارتباطات، سال ۱۷، شماره ۶۵، صص ۲۵-۱.

۱۳. رحیمی، مهدی؛ رحیمی، ابوالقاسم، (۱۳۹۹)، «ساخت‌گرایی تکوینی، فرامتن و گزین‌گویه‌های ادبی»، مجله فرهنگ و ادبیات عامه، سال ۸، شماره ۳۱، صص ۲۰۹-۲۳۱.

۱۴. طهماسبی، فریدون؛ ایدر، نبی‌الله؛ سرخی، فرزانه و خرمائی، فرنوش، (۱۴۰۱)، «بررسی جامعه‌شناختی رمان "اسرار گنج دره جنی" از ابراهیم گلستان بر اساس آرای لوسین گلدمن»، مجله پژوهش‌نامه ادبیات داستانی، سال ۱۱، شماره ۴، صص ۱-۲۵.

۱۵. عسگری حسنکلو، عسگر و شهبازی، آرزو، (۱۳۹۸)، «سیر نظریه‌های نقد جامعه‌شناختی ادبیات با تأکید بر رویکردهای جامعه‌شناسی خواندن، ساخت‌گرایی تکوینی، مکتب فرانکفورت و روش پی‌یر بوردیو»، مجله مطالعات جامعه‌شناسی، سال ۱۲، شماره ۴۵، صص ۱-۲۴.

۱۶. فاضلی، مهیود، (۱۴۰۰)، «نقد جامعه‌شناسی رمان «پاییز فصل آخر سال است» با رویکرد ساختارگرایی تکوینی»، مجله پژوهش‌های ادبی، سال ۱۸، شماره ۷۳، صص ۹۷-۱۲۱.

۱۷. فتح‌الهی، محمدعلی و حسینی، معصومه، (۱۳۹۲)، «فلسفه سیاسی خواجه شمس‌الدین محمد حافظ شیرازی»، مجله پژوهش‌های سیاست اسلامی، سال ۱، شماره ۳، صص ۱۱۳-۱۴۲.

۱۸. معبودی، فرحناز و موذنی، علی‌محمد، (۱۳۹۷)، «نقد اجتماعی-سیاسی رمان بادبادک‌باز به روش ساخت‌گرایی گلدمن»، مجله متن پژوهی ادبی، سال ۲۲، شماره ۷۵، صص ۱۰۵-۱۲۸.

۱۹. ملکی، سپیده؛ حسینی (ژرفا)، سید ابوالقاسم و براهیمی، منصور، (۱۳۹۸)، «تبیین وجهی مغفول در پیدایش شعر عرفانی فارسی با تکیه بر رویکرد ساخت‌گرایی تکوینی لوسین گلدمن»، مجله الهیات هنر، شماره ۱۳، صص ۳۵-۶۴.
۲۰. منوچهری، عباس و هنری، یدالله، (۱۳۹۳)، «دلالت‌های سیاسی اندیشه سنائی»، مجله مطالعات تاریخ اسلام، سال ۶، شماره ۲۲، صص: ۱۲۴-۱۵۳.
۲۱. ناصر ترک، مریم؛ توکلی کافی‌آباد، عزیزاله؛ حیدری نیا، هادی و شهاب‌رضوی، سید حسین، (۱۴۰۰)، «بررسی نشانه‌های تأثیر کلام اشاعره و معتزله در حدیقه سنایی»، مجله جستارنامه ادبیات تطبیقی (فارسی-انگلیسی)، سال ۵، شماره ۱۷، صص: ۱۱۸-۱۳۵.
۲۲. نرماشیری، اسماعیل، (۱۴۰۱)، «خوانش جامعه‌شناسانه راحه‌الصدور و آیه‌السرور راوندی با تکیه بر بعد تشریحی نظریه ساخت‌گرایی تکوینی لوسین گلدمن»، مجله متن پژوهی ادبی، سال ۲۶، شماره ۹۴، صص ۲۵-۵۲.
۲۳. یانس، ندا؛ پاشایی فخری، کامران و عادل‌زاده، پروانه، (۱۳۹۸)، «بررسی سبک‌شناسی و جامعه‌شناختی «چراغ‌ها را من خاموش می‌کنم» با تأکید بر رویکرد لوسین گلدمن» مجله نقد، تحلیل و زیبایی‌شناسی متون، سال ۲، شماره ۴، صص ۲۱-۳۹.